

В. М. Скіртач

Донбаський державний педагогічний університет (м. Слов'янськ)

ФУКОЛЬДІАНСЬКІ СТРАТЕГІЇ СУБ'ЕКТИВАЦІЇ ТА ЕТИЧНІ ВИМІРИ СУБ'ЕКТА

На основі дослідження філософської спадщини М. Фуко показано, що становлення суб'єкта зумовлено, насамперед, соціальною практикою, до якої він включений. Доведено, що фукольдіанська стратегія відмінна як від концепції трансцендентального суб'єкта, так і від парадигми суб'єктивності як психологічного стану. Стратегія суб'єктивації означає певний простір, який утворюється під впливом сил знання і влади, що діють як ззовні, так і зсередини. Все це створює суб'єкт у різноманітних його формах. Досліджено, що, незважаючи на загальну залученість до механізмів зовнішньої суб'єктивації, людина може сподіватися на внутрішню суб'єктивацію, на процес звільнення завдяки революції або філософії. Основою внутрішньої суб'єктивації є етичний принцип «піклування про себе».

Ключові слова: суб'єкт, суб'єктивація, влада, знання, дисципліна.

Незважаючи на критику з боку багатьох представників сучасної філософії, цінності цивілізації, засновані на ідеї суб'єкта, не втратили актуальності для сучасного світу і, як і раніше, фундують основні демократичні цінності та порядок здійснення влади в сучасному суспільстві. Як відомо, перегляд поняття суб'єкта переважно пов'язаний з розчаруванням в ідеалах модерну. Зміна статусу і відновлення суб'єкта не відділені від загальної тенденції переорієнтації на онтологічні основи присутності людини у світі в контексті нового рішення проблем децентрації, індивідуалізації, практик ідентифікації та влади. Виходячи з цього тема суб'єкта знову стала популярною у філософських концепціях останніх десятиліть ХХ – початку ХХІ ст.

Серед останніх досліджень за рівнем теоретичної розробленості і ступенем впливу на перше місце слід поставити концепції А. Бадью, Ж. Дельоза, Ж.-Л. Нансі, А. Турена та інших. Звернення до концепції суб'єкта Мішеля Фуко також є методологічно плідним, оскільки саме в ній, на наш погляд, присутні численні невиявлені інтенції, актуальні як для сьогоденних філософських дискусій, так і для сучасних соціально-політичних реалій. Значимо, що творчість Мішеля Фуко розглядалася переважно в контексті загальної характеристики постструктуралізму. Його філософський спадок досліджували такі автори, як Н. С Автономова, В. П. Візгін, І. П. Ільїн, В. В. Лях, Д. В. Міхель та ін. Разом з тим можна говорити про недостатність цілісної розробки проблеми суб'єкта у філософії французького мислителя, враховуючи те, що основний акцент більшості досліджень робиться на феномені суб'єктивності та процесі суб'єктивації. Так, Ж. Дельоз свого часу зазначав: «Нерозумно стверджувати, що Фуко заново відкрив або знову ввів утаємниченого суб'єкта, після того, як він його відкинув. Суб'єкта немає, є лише породження суб'єктивності: суб'єктивність ще необхідно створити, коли для цього прийде час, саме тому, що суб'єкта не існує» (Delez 1998, р. 71) [3, с. 71]. З цим, безумовно, можна було б погодитися, але у М. Фуко присутні чітко позначені форми суб'єкта – «суб'єкт божевільний», «суб'єкт мислячий», «суб'єкт бажання» тощо. Якщо це так, то як бути з проголошеною смертю суб'єкта і з тим, як взагалі можливий божевільний суб'єкт, якщо характеристики суб'єкта, як мінімум, не збігаються з безумством. Виходячи з цього, метою даної статті є цілісне дослідження стратегій суб'єктивації, форм та етичних вимірів суб'єкта у філософії Мішеля Фуко. Звернемо увагу, що ми беремо не окремі твори М. Фуко, а його творчість у цілому, тому що тільки таким чином можна простежити еволюцію його поглядів від заперечення суб'єкта до його воскресіння. Більш того, в останніх роботах Фуко заявить, що основною темою його

роздумів була не проблема влади, а проблема суб'єкта, в якій він, власне, і звертається до етичних вимірів суб'єкта.

Основними стилями, які генерували розвиток сучасної сфери гуманітарних наук, були, безсумнівно, твори К. Маркса, як, втім, й марксизм у цілому, психоаналіз, синтезований зі структуралізмом Ж. Лакана, з марксизмом Ж. Дельоза, з філософською інтерпретацією Гайдеггера Ж. Дерріда. Роботи зазначених філософів надають нам можливість окреслити межі втілення фукольдіанської ідеї суб'єкта в контексті сучасності, охопити методологічне розмаїття прочитання текстів Фуко. Так чи інакше, творчість Фуко перегукується із зазначеними дискурсами, то виключаючи їх зі своїх роздумів, то вписуючи їх у власні тексти, створюючи власну неповторну констеляцію тем і концептів, мотивів і риторичних фігур. Але, насамперед, слід докладніше визначити соціокультурні та власне філософські підстави звернення до проблеми суб'єкта М. Фуко і його автентичну розробку даної проблеми.

На нашу думку, дискусії з приводу звернення до проблеми суб'єкта виникають виходячи з абсолютно конкретних завдань введення чергового образу суб'єкта. Так, сучасність демонструє значну кількість різних установок, концепцій, ідеологій, які вимагають його визнання. Зокрема, парадигма суб'єктності виявляється необхідним горизонтом для ідеологічного дискурсу як інстанція активності. Саме тому починаються археологічні пошуки альтернативного суб'єкта в історії філософії. На наш погляд, затребувана тут саме філософська археологія, оскільки для неї суттєвими є перш за все внутрішньо розірвані опозиційні дискурси як простір, в якому мають місце різноманітні позиції суб'єктивності. У межах теорії дискурсивної формації і визначаються стратегії суб'єктивації. Фукольдіанські стратегії відмінні як від концепції трансцендентального суб'єкта, так і від парадигми суб'єктивності як психологічного стану. Але навіть на початку своєї творчості Фуко не виключає суб'єкта повністю, він розглядає його як точку прикладання технік, нормативних дисциплін або як творчий елемент, що знаходиться на межі патології. Цей розгляд дозволяє відповісти на питання про те, яким чином суб'єкт у різні моменти і різних інституційних контекстах встановлюється в якості об'єкта пізнання. Індивід є не вільним, автономним, що володіє універсальними характеристиками, раціональним суб'єктом, він є простором, на якому різні дискурсивні практики здійснюють працю по створенню смислів. Стратегія суб'єктивації означає певний простір, який утворюється під впливом сил знання і влади, що діють як ззовні, так і зсередини. Все це створює суб'єкта у всіляких його формах. Аналіз трансформації розуміння проблеми суб'єкта у філософії М. Фуко показує, що

прагнення до його вилучення з контексту своїх розумових побудов призвело до дещо іншого бачення суб'єкта крізь призму інститутів і технік, вивчення яких дає можливість говорити про «втільнення суб'єкта». Для Фуко «дискурсивна формація – це аж ніяк не ідеальний текст, протяжний і гладкий, що протікає у світлі різноманітних протиріч і дозволяє розглядати їх у спокої єдності упорядкованої думки, це і не поверхня, в якій відбиваються тисячі різних видів протиріччя, що відступає завжди на другий план і в той же час домінує. Це, скоріше, простір безлічі розбіжностей, це єдність різних протилежностей, для яких можна виділити і рівні, і ролі» (Фуко 1996а, р. 58) [7, с. 58.]. Горизонт, який розглядає археологія знання, – «це не сама по собі наука, мислення, менталітет або культура, це схрещення інтерпозитивностей, чий кордон і точки перетину можуть бути миттєво позначені» (Фуко 1996а, р. 61) [7, с. 61]. Археологія знання потрібна не для того, щоб редукувати різноманіття дискурсів і відображати єдність, підсумовувати їх, а для того, щоб розділити їх різноманітність на окремі фігури. Наслідком археологічного порівняння є не об'єднання, але поділ. Згідно з Фуко, існуюча філософія суб'єкта була не в змозі адекватно відповісти на виклики сучасності. Майже одночасно Лакан показав, що мовою хворого і через симптоми його невроту говорить структура мови, а не суб'єкт. Фуко, підтримуючи основні ідеї Лакана, прагнув знаходження таких форм дослідження, в яких би була відсутня ідея суб'єкта. У цих конструкціях народжувався його критичний метод – метод археології, який розумівся як філософська робота, сконцентрована на аналізі умов можливості виникнення та існування поля того чи іншого феномена культури (Фуко 1994, р. 151) [6, с. 151]. Появу суб'єкта М. Фуко археологічно виявляє в філософії І. Канта, де визначення суб'єкта розглядається не як зовнішній процес, а в якості самопокладання. Суб'єкт змінює світ відповідно до своїх уявлень, що випливають з його природи. Для Канта внутрішній досвід пізнання можливий за допомогою зовнішнього, в активність дослідного пізнання включена і суб'єктність. Таким чином, до мислення, як вихідної якості суб'єкта, додається активність. Суб'єкт не тільки пізнає об'єкт, але і створює його. Кант відмовляється від недосконалого емпіричного суб'єкта на користь суб'єкта трансцендентального. Трансцендентальний суб'єкт є суб'єктом, який пізнає переважно загальне і діє правильним нормативним чином. Тобто суб'єкт є певна загальна і однакова інстанція у нас, яка може пізнавати і діяти правильним чином. Відповідно, чим менше розумності у людини, тим менше суб'єктності. Певних людей, у цьому контексті, навряд чи можна назвати суб'єктами. І. Кант не руйнує суб'єкт, але ставить проблематику таким чином, що при зміні постановки проблематики кантівський суб'єкт руйнується. До цього руйнування приспонується і М. Фуко. Він не може у принципі погодитися з єдиним трансцендентальним суб'єктом. Фуко стверджує суб'єкт як точку перетину різних дискурсів, які позбавляють його автономії і єдності. Суб'єктивне мислення Фуко заміняв побудовою «антропології конкретної людини», яка трансформувалася в особливого роду історичний аналіз і критику установлених соціокультурних та розумових умов. М. Фуко розглядав соціально-історичне конструювання суб'єктивності як поле соціально-політичної боротьби. Суб'єкт у Мішеля Фуко є подвоєним: з одного боку, суб'єкт, підлеглий завдяки контролю та залежності, тобто той, кого проблематично називати суб'єктом, і, власне, суб'єкт, який прив'язаний до своєї ідентичності

завдяки свідомості або самопізнанню (Pi' in 1996, р. 143) [4, с. 143]. І в тому, і в іншому випадках йдеться не стільки про суб'єкт, скільки про форму влади. Під вплив структур влади суб'єкти потрапляють, будучи промовцями, оскільки структура мови спонукає спочатку позначити себе як суб'єкта, а потім приписати цьому суб'єкту певну дію, дотримуючись як встановлених, так і несвідомих правил артикуляції. Несвідомі правила організації мовних потоків є принципами побудови дискурсивних одиниць. Їх розробкою займався М. Фуко в період «археології знання». Суб'єкт мовлення є одночасно і рабом, і володарем. «Я» привласнює собі всю мову, будучи певною порожньою формою. В «Історії безумства» відбувається пошук єдиної концептуальної основи для дослідження історії культури. При цьому надзвичайно велике значення надається «структурі». Структура «накладається» на різні форми пізнання, в результаті чого створюється своєрідний дискурс як прообраз дослідження наукового, але індивідуально забарвленого, аналізу історичного процесу, розглянутого у Фуко як культурно-історичний процес.

Велику увагу Фуко приділив дослідженню суб'єкта в сучасній когнітивній ситуації. Він вказує, що аналіз проблеми суб'єкта здійснювався з позицій різних типів мислення, які склалися історично. До них належать традиційні проблеми суб'єкт-об'єктних відносин, питання людського пізнання. Згідно з М. Фуко, ці форми мислення були затребуваними тільки до XVIII ст. В їх межах у формі саморефлексії людина не існувала. Культурно-антропологічна концепція М. Фуко сильна тим, що вона протиставляє універсальному підходу до проблеми суб'єкта, який при найближчому розгляді має свої слабкі сторони, підхід конкретно-історичний. Історико-локальний погляд Фуко намагається досягнути суб'єкт у рамках даної, конкретної культурно-історичної структури, представити специфіку постановки цієї проблеми в різні періоди історії. Заперечення акцентування уваги на універсальності проблеми суб'єкта, згідно з Фуко, зовсім не означає заперечення актуальності цієї проблеми. М. Фуко прагне розуміти суб'єкта як агента мови, як результат різноманітних дискурсів, які розгортаються в життєвому світі в кожний історичний період. У свідомості існують дві незалежні апріорні структури: форм мови і форм «здорового глузду», які забезпечують незалежність форм категоризації зовнішнього світу від мови. Світ розглядається не як сукупність зовнішніх стосовно людини фактів, а, скоріше, як послідовність «нормальних» чи «аномальних» ситуацій, в яких перебуває і діє суб'єкт. Саморефлексія людини з'явилася з виникнення наук «вищого» рівня – політичної економії, біології, філософії в її систематичних і верифікованих формах. Людське буття стало осмислюватися через структури мови та мовних утворень. Тут людина знаходить світ, який вже склався, і вона змушена функціонувати за його законами. Численні структури соціального і повсякденного світу людини не є легко рефлексованими, «прозорими» для нього. У цьому і полягає складність буття сучасної людини. Її буття роздвоєне. З одного боку, людина накопичує величезну кількість емпіричних відчуттів і проб. З іншого – вона не завжди має можливість з ними впоратися, вона «потопає» у них. Не все проходить через її свідомість. Це одна з форм «смерті» людини, як це характеризує М. Фуко. У владні структури ми потрапляємо будучи слухачами або промовцями: структура мови спонукає нас спочатку позначити себе як суб'єкта, а потім приписати

цьому суб'єкту певні дії та стани, дотримуючись як встановлених, так і несвідомих правил артикуляції. Для М. Фуко «кінець людини» означав зникнення деяких окремих типів дискурсів, які субстанціювали суб'єкт у деконтекстуалізованому вигляді. Фуко відмовляється від пошуків загальних метафізичних ідей, а починає застосовувати концептуальні засоби, що дозволяють виявити взаємодії не тільки між різними типами дискурсивних практик, але і між дискурсивними і недискурсивними (економічними, політичними) практиками. Фуко переносить акцент з «психології» на «дискурс» як мовну практику, витлумачуючи її в гранично десуб'єктивованій тональності, і тим самим заперечує «суверенність колективної свідомості» як пояснювального принципу. Негативне він мотивує тим, що ця ідея апіорно уніфікує саме по собі дискурсивне поле суб'єкта. На думку Фуко, не тільки ця ідея, але і всі універсально-загальні уявлення («дух», «індивід», «свідомість», «розвиток» і т. п.) тоталізують, континуалізують, синтезують в єдності різноманіття і дискретність суб'єкта. Повинно бути винесено за дужки те, що вносить у дискурс презумпцію антропологічного суб'єкта та історичної свідомості, на які некритично нанизують історичні факти. Філософське значення цієї тези таке. У сучасному постіндустріальному суспільстві мова перетворилася на самостійну силу, яка взаємодіє з працею і життям, робить сумнівним буття людини як автономної сутності: «Людина вмирає, залишаються структури». Людина, як суб'єкт, або зовсім виводиться за межі філософського розгляду, або її розуміють як щось залежне, похідне від спів-буттєвості (тобто спільного буття) різних автономних соціально-культурних практик (наприклад, як «функція дискурсивних практик»). Оскільки ця методологічна стратегія подолання метафізики призводить до відмови від метафізичного гуманізму, Альтюсер назвав її «теоретичним антигуманізмом». Згідно з Фуко, спосіб існування різних утворень культури визначає реальне буття історії, а не заздалегідь існуючу єдність свідомості суб'єкта, яку Кант бачив у трансцендентальній апперцепції. Фуко прагнув подолати обмеженість дослідницької ситуації, коли людина Заходу могла конституювати себе у своїх власних очах як об'єкт науки, вона представляла себе через свою мову і позначала себе в ній через певні дискурсивні існування тільки у відповідності зі своєю власною деструкцією: з досвіду нерозумності народилися всі психології і сама можливість психології. Знання в кожному конкретну історичну епоху визначаються не через «суб'єкта», а завдяки тій або іншій «соціальній механіці», «соціальній технології». Фуко намагається показати процес породження знання не як процес чистої інновації, яка виходить за межі конкретного соціального хронотопу, а як такий, який розташовується на його кордоні. Інноваційне зусилля інтерпретується філософом як вид асоціальної дії і поведінки, як прорив до іншого типу політики, яка формується на мікрорівні соціального цілого, але своїм лезом спрямована проти його самого (Фуко 1994, р. 209) [6, с. 209]. В «Археології знання» основне навантаження проблематики лягає на поняття влади, яка надає критичний вимір Модерну – як по археологічних пошуках, так і по генеалогічних зняттях покривів. Повернення до теорії влади – це спроба подолати проблеми, які ставить перед собою Фуко після того, як у «Порядку речей» він зробив спробу викрити гуманітарні науки виключно дискурсивно-аналітичними засобами. Ідея форми влади знаходить

своє втілення в стратегії суб'єктивації, яка поєднує як форми суспільної влади, так і практики влади над самим собою. Згідно з М. Фуко, існує як зовнішня, так і внутрішня суб'єктивація. Зовнішня суб'єктивація є тотальною. Довгий час автентичність індивіда встановлювалася через посвідчення іншими і через маніфестацію його зв'язку з іншими; потім автентичність стала встановлюватися через дискурс, який індивід був здатний або зобов'язаний виголошувати про самого себе, визнання істини вписувалося в саме серце процедури індивідуалізації, здійснюваних владою» (Фуко 1994, р. 157) [6, с. 157]. Важливість визнання як процедури індивідуалізації полягає не тільки в тому, що воно ідентифікує індивіда, але і в тому, що визнання є вчинком відповідального суб'єкта – промовця, яке має перевагу перед іншою процедурою ідентифікації, тому що робиться особисто і публічно (Фуко 1999, pp. 58–59) [10, с. 58–59]. Ефективними техніками зовнішньої суб'єктивації виступають дисциплінарні техніки. Дисципліна – «метод, який уможливило подальший контроль над діями тіла, забезпечує постійне підпорядкування його сил і нав'язує їм відносини послууху-корисності» (Фуко 1999, р. 23) [10, с. 23]. Дисципліна, з одного боку, організовує масу тіл, впорядковуючи її, але, з іншого, індивідуалізує тіло в напрямку порядку, передзаданого владою. І у цьому сенсі, «доходячи до кожного», суб'єктивує його у відповідності зі своєю метою й індивідуальними здібностями тіла. Західна цивілізація – це «дисциплінарне суспільство», в якому всіх діагностують і над усіма наглядають, при цьому дії влади невидимі, але неймовірно ефективні. Примус і покарання – це основні методи дії вищезазваної «дисциплінарної системи» (Фуко 1996b, р. 216) [9, с. 216].

Вихід міститься у переорієнтації на рекомендації Фуко, який вважав, що найкращу основу для дії являє соціально-історично зумовлений контекст, а не фіктивні універсали, якими б нормальними вони не здавалися. Тобто наша соціальність й історія – єдина основа, яку ми маємо, єдиний твердий ґрунт під ногами. Сучасні дисциплінарні інститути не можуть забезпечити рівність, свободу, навіть якщо створені з цією метою. І навряд чи свобода може перемогти, нав'язуючи людям абстрактні теоретичні норми чи «правильне» мислення. Навпаки, історія показала жажливі приклади того, як саме ті норми, які повернули свободу в теоретичні формули і розглядали практику як соціальну інженерію, тобто як епістематично виведене уміння, виявилися найбільш репресивними. Фуко прагне зосередити більше уваги на конкретній боротьбі навколо законів певного суспільства: як ці закони інтерпретуються, як вони реалізуються в конкретних інститутах і як можна змінити ці інтерпретації і їх практичну реалізацію. Фуко критикує різні державні інститути, у тому числі, наприклад, і інститут освіти, який здається нейтральним і незалежним, щоб шляхом боротьби відбувалося формування суб'єктів освіти через внутрішню суб'єктивацію.

Поряд з процесами, які формують індивіда в якості об'єкта докладання різноманітних технік влади, Фуко досліджує і внутрішні фактори, що дозволяють індивіду визначитися стосовно до зовнішнього світу, тобто стати суб'єктом своїх власних дій, бажань, цілей і т. ін. У цих процесах суб'єкт виступає активним початком, тоді як у процесах зовнішньої суб'єктивації він являє собою лише точку перетину різноманітних практик влади. Термін «суб'єктивація» дозволяє Фуко уявити процес становлення суб'єкта, як вільного і відповідального індивіда, у вигляді складного механізму, що реалізується в

просторі взаємодії з Іншим. Фуко показує, що становлення суб'єктивності не є процесом рефлексивно-пізнавальним, але в основі своїй практичним, детермінованим не стільки силою власного розуму індивіда, скільки тією соціальною практикою, до якої він включений. Більш того, становлення індивіда як суб'єкта є багатостороннім і багатоплановим процесом, у результаті якого з'являється не єдиний самототожний суб'єкт, але суб'єкт множинний, внутрішньо розчленований, завдяки тим практикам і технікам, які визначали його, або завдяки яким він визначався сам.

У своїй пізній творчості Фуко засобом опису «техніки себе» намагався пом'якшити безсуб'єктність своєї філософії, пропонуючи альтернативу традиційного гуманізму. Він вважає засадничими етичні виміри суб'єкта. У цьому контексті важливо розуміння, як пов'язані принципи «турботи про себе» і діяльності. Фуко звертається до мислячого суб'єкта, інтелектуала, підкреслюючи, що «там, де з'являється суб'єктивізація, з'являється і зазор, що дозволяє її уникнути; там, де з'являється влада, виникають і стратегії опору; там, де ще залишається людина, присутня і надія, мотивуюча дію. Усвідомлюючи себе затягнутою у складний механізм суб'єктивізації, людина може сподіватися лише на процес звільнення, але ця надія зумовлює спрямованість всіх її подальших дій: або на деконструкцію зовнішніх політико-когнітивних структур (революцію, критику), або на відшукування адекватної форми ставлення до самого себе (філософію)» (Фуко 1996b, р. 26) [9, с. 26].

Бібліографічні посилання

1. Автономова Н. С. Концепция человека у позднего Фуко / Н. С. Автономова // Современный человек: цели, ценности, идеалы. – М., 1988. – С. 35–72.
2. Визгин В. П. Археология знания Мишеля Фуко / В. П. Визгин // Природа философского знания. Аналитическая философия и структурализм (критический анализ). – М., 1978. Ч. III. – С. 180–213.
3. Делез Ж. Фуко М. / Ж. Делез. – М.: Изд-во гуманитарной литературы, 1998. – 172 с.
4. Ильин И. П. Мишель Фуко — историк безумия, сексуальности и власти / И. П. Ильин Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. – М., 1996. – С. 51–94.
5. Михель Д. В. Мишель Фуко в стратегиях субъективации: от «Истории безумия» до «Заботы о себе»: Материалы лекционных курсов 1996–1998 годов / Д. В. Михель. — Саратов: Изд-во Поволжского филиала Рос. учеб. центра, 1999.
6. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М.: Прогресс, 1977. – 488 с; СПб.: А-сад, 1994. – 406 с.
7. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – К.: Ника-Центр, 1996. – 208 с.
8. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / М. Фуко. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 576 с.
9. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
10. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы / М. Фуко. – М.: Ad Marginem, 1999. – С. 200.

Скиртач В. М. Фукольдянские стратегии субъективации и этическое измерение субъекта

На основе исследования философского наследия М. Фуко показано, что становление субъекта образования обусловлено, прежде всего, социальной практикой, в которую он включен. Доказано, что фукольдянская стратегия отлична как от концепции трансцендентального субъекта, так и от парадигмы субъективности как психологического состояния. Стратегия субъективации

обозначает определенное пространство, образованное под влиянием сил знания и власти, которые действуют как внешне, так и изнутри. Все это создает субъект в разнообразных его формах. Определено, что несмотря на общую вовлеченность в механизм внешней субъективации, человек может надеяться на процесс освобождения благодаря революции или философии. Основанием внутренней субъективации является этический принцип «заботы о себе».

Ключевые слова: субъект, субъективации, власть, знания, дисциплина.

Skirtach V. Foucaultian strategies of subjectivation and ethical dimensions of the subject

On the basis of the investigation of the M. Foucault's philosophical inheritance it is shown that formation of the subject is caused, first of all, by the social practice, to which it is included. It is proved, that foucaultian strategy differs both from the conception of the transcendental subject and paradigm of the subjectivity as the psychological state. It is examined, that even at the beginning of his creative work Foucault does not fully exclude the subject but observes it as a point of the application of techniques, normative disciplines or as creative element, which is located on the border of the pathology. This investigation allows to answer the question about how the subject is established as the object of the cognition in different moments and institutional contexts. Individual is not independent, autonomic – that possesses wide characteristics – rational subject, but is the space where different discursive practices accomplish the work of creation of the senses. The strategy of the subjectivation denotes certain space which is created under the influence of the strength of the knowledge and power that act both from outside and inside. All this creates the subject in all its forms. The idea of the form of the power finds its embodiment in the strategy of the subjectivation which combines both forms of the public power and practice of the power over oneself. According to M. Foucault, there is outer and inner subjectivation. Outer subjectivation is total. A great while authenticity of the individual had been determined through the testimony of others and manifestation of one's connection to others; then authenticity begun to establish through the discourse, which individual was able or obliged to deliver about himself/herself. Effective techniques of the outer subjectivation are disciplinary ones. On one hand, discipline organises the mass of bodies by putting them in the good order, but, on the other hand, it individualises the body in the direction of the order, which is pre-established by the power. The described techniques of the power are revealed through the disciplinary time and space management. It is investigated, that in spite of the common involvement in mechanisms of the inner subjectivation a man may hope for inner subjectivation or/and the process of release thanks to revolution or philosophy.

Keywords: subject, subjection, power, knowledge, discipline.

References

- Avtonomova, NS 1988, 'Konceptija cheloveka u pozdnego Fuco' ['The concept of man in the later Foucault'], in *Avtonomova N. S., Sovremennyy chelovek: celi, cennosti, idealy*, pp. 35–72, Moscow.
- Vizgin, VP 1978, 'Arheologija znanija Mishelja Fuco' ['Foucault's Archaeology of Knowledge'], in *Vizgin V. P. Priroda filozofskogo znanija. Analiticheskaja filosofija i strukturalizm (kriticheskij analiz)*, Ch. III, pp. 180–213, Moscow.
- Delez, Zh 1998, 'Fuco M.' ['Foucault M.'], *Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury*.
- Il'in, IP 1996, 'Mishel' Fuco – istorik bezumija, seksual'nosti i vlasti' ['Michel Foucault – historian of madness, sexuality, and power'], in *Il'in I. P. Poststrukturalizm. Dekonstruktivizm. Postmodernizm*, pp. 51–94, Moscow.
- Mihel', DV 1999, 'Mishel' Fuco v strategijah subjektivacii: ot "Istorii bezumija" do "Zaboty o sebe": Materialy lekcionnyh kursov 1996 – 1998 godov' ['Michel Foucault in the strategies of subjectification, from "History of Madness" to "take care of yourself": Materials lectures 1996–1998'], *Izd-vo Povolzhskogo*

filiala Ros. ucheb. Centra publ, Saratov.

Fuko, M 1994, 'Slova i veshhi. Arheologija gumanitarnyh' nauk ['Order of Things. Archaeology Humanities'], A-cad publ., Saint Petersburg.

Fuko, M 1996a, 'Arheologija znanija' ['Archaeology of knowledge'], Nika-Centr publ., Kiev.

Fuko, M 1996b, 'Volja k istine: po tu storonu znanija, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let' ['The will to truth beyond knowledge, power and sexuality. Work over the years'], Kastal' publ., Moscow.

УДК 165.19+ 323

Fuko, M 1997, 'Istorija bezumija v klassicheskuju jepohu' ['History of Madness in the Classical era'], Universitetskaja kniga, Saint Petersburg.

Fuko, M 1999, 'Nadzirat' i nakazyvat'. Rozhdenie tjur'my' ['Discipline and Punish. The birth of the prison'], Ad Marginem publ., Moscow.

Надійшла до редколегії 01.03.2013 р.

О. С. Токовенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПОЛІТИЧНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ: ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНИЙ ТА ЕВОЛЮЦІЙНИЙ ВИМІРИ

Розглянуто трансцендентальний та еволюційний виміри політичної епістемології як сучасного напрямку політичної науки.

Ключові слова: політична епістемологія, трансцендентальна епістемологія, еволюційна епістемологія.

Одним із актуальних завдань подальшого розвитку того напрямку сучасної вітчизняної політичної науки, який фокусує увагу на теоретико-методологічному аналізі політичної реальності, є вдосконалення наукового інструментарію політичної епістемології. Зазначимо, що українськими дослідниками: Ю. Левенець, М. Кармазіна, В. Горбатенко, О. Салтовський, В. Денисенко, О. Бабкіна, С. Наумкіна, О. Чемшит, О. Третяк, В. Пашенко та іншими, останнім часом зроблено значний крок у політико-епістемологічних дослідженнях. Втім, аналіз політико-епістемологічної проблематики в її трансцендентальному та еволюційному вимірах, на нашу думку, потребує подальшого розвитку.

Тому метою цієї статті буде відповідь на питання: яким чином пов'язані трансцендентальний та еволюційний виміри політичної епістемології? Чи корелюються концептуальні апарати трансцендентальної та еволюційної епістемології з політико-епістемологічним дискурсом?

Витоки епістемологічної проблематики в її класичному вигляді слід шукати в кантівській інтерпретації когнітивних структур пізнавальної діяльності людини. Для Канта знання про реальність виникає із конструктивної взаємодії емпіричної (а posteriori) та неемпіричної (а priori) складових. Априорна складова знання про реальність складається із форм інтуїції (простір та час) і понять чистого інтелекту. При цьому Кант розглядає два етапи процесу – формування знання про реальність. На першому різноманітність чуттєвості синтезується априорними формами інтуїції. Синтез багатоманітності, проте, ще не продукує знання. Цей етап настає тільки тоді, коли інтуїція об'єднується за посередництвом понять у процедурі розуміння. Форми інтуїції та категорії розуму формують знання про реальність, тобто вони роблять можливим досвід. Дослідження експериментальних даних, пошуки закономірностей, відкриття законів – все це забезпечується когнітивною системою науковця. Жодний досвід не може існувати без когнітивних структур, ні навіть суперечити їм. Кант наполягає на тому, що форми інтуїції та категорії розуму є необхідними у подвійному розумінні: вони є необхідними для знання (тому що знання взагалі не існувало би без них) та є необхідно обґрунтованими (тому що будь-яке емпіричне знання доводить їх існування). Втім, когнітивні структури, незважаючи на необхідність знання, не можуть бути достатніми. Вони лише забезпечують структуру знання,

зміст якого наповнюється чуттєвими даними (Vollmer 1983, p. 186) [3, p.186].

Відкриття того, що існують когнітивні структури (форми інтуїції та категорії розумової діяльності) необхідні та суттєві для людського знання, є нетлінним внеском Канта в епістемологію. Проте після Канта проблема специфіки когнітивної структури пізнавальної діяльності не була знята. Питання було поставлено в такій площині: звідки виникає у людини априорна когнітивна структура пізнавальної діяльності? У межах кантіанської системи мислення це питання не було предметом дискусії. Але за її межами і особливо з позицій виникаючої еволюційної парадигми це питання поступово набирало актуальності.

Суттєвий внесок у переосмислення кантівських априорних форм пізнавальної діяльності вніс Поппер. Він вважав, що будь-яка гіпотеза, що започатковується дослідником, має пройти етап спостережень. У свою чергу, спостереження повинні пояснюватись за допомогою адаптованої структури пріоритетів, вірогідності, теорій. Якщо ці структури суттєві, тобто створили можливість для процедур пояснення, то в такому випадку вони є підставою для виходу за межі старих, усталених горизонтів інтелектуальних очікувань. Процес наукового пошуку призводить до того, що дослідник у підсумку приходить до підсвідомих, уроджених очікувань. У разі констатації зв'язку між очікуваннями та знанням ми маємо підстави робити висновок про існування «уродженого знання», яке, на думку Поппера, може бути не достовірним у кантівському розумінні, а, скоріше, психологічним або генетичним а priori. Прикладом подібного генетичного а priori, з яким людина народжується, є очікування знаходження безперервності, яке в значній мірі відповідає закону причинності, котрий, на думку Канта, є частиною людського менталітету та достовірним а priori.

Поппер вважає, що Кант усвідомлював існування межі між достовірними та психологічними аргіогі, але не погоджується з його намаганням створити теорію, згідно з якою априорні закони нашого інтелекту є істинними і що ми з необхідністю досягаємо успіху, застосовуючи априорні закони до пізнання природи. Навпаки, стверджує Поппер, природа, як правило, успішно спростовує їх та примушує нас шукати нові шляхи пізнання. Зрозуміло, що відому попперівську теорію припущень та спростувань слід тлумачити як спробу дати альтернативне рішення кантівській теорії отримання знання. «Ми не пізнаємо,